

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1991–2004 рр.

СЕРГІЙ АЛЕКСЄВ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та гуманітарної освіти
Донбаської державної машинобудівної академії, м. Краматорськ

У статті проаналізовані основні соціально-економічні та політичні чинники, що формували передумови та визначали напрями, тенденції та особливості процесу трансформації соціально-економічної структури населення України в перехідний до ринку період. Розглянуто процес майнового розшарування, його наслідки та утворення нової соціально-економічної структури українського суспільства.

Ключові слова: Україна, трансформаційні процеси, соціальна політика, соціально-класова структура, середній клас, соціально-трудова відносина.

Постановка проблеми. Радикальні зміни в економіці й політичному житті вели до постійного оновлення соціальної структури суспільства, змінювали соціально-економічний склад населення країни. У сучасних умовах, коли пріоритет людського фактора в суспільних перетвореннях стає все більш вагомим, саме економічна активність населення та динаміка його соціальної структури виступають як основа історичного вибору, від якої великою мірою залежать перспективи подальшого розвитку України.

Отже, відтворення історичної картини, що дає реальне уявлення про соціально-економічні групи населення та їх характеристики, слід розглядати як одне з найактуальніших дослідницьких завдань, реалізація якого має і велике практичне значення в контексті формування соціальної бази для подальшого системного реформування.

Соціальні процеси в нашій країні ще тривають, вони характеризуються невпорядкованістю, а тому потребують усебічного наукового осмислення.

В умовах подальшого формування ринкового середовища, радикальних змін у відносинах власності проблема трансформації соціально-економічної структури населення України в перехідний до ринку період набуває важливого значення. Актуальність дослідження проблеми посилюється також і тим, що повільність та суперечливість просування України шляхом ринкових реформ значною мірою зумовлені саме недооцінкою ролі та значення людського фактора як структуроутворюючого елемента ринкової системи. У зв'язку із цим виглядає більш ніж нагальною проблема вивчення соціально-економічних, політичних та інших передумов та чинників, які в період 1991-2004 рр. впливали на процес трансформації соціально-економічної структури населення в Україні та визначали її основні тенденції та напрями.

Принадібно зазначимо, що, можливо, через значну складність та суперечливість цього процесу, практичну відсутність теоретичних узагальнень фахів-

ців з економічної теорії, історії та соціології проблема трансформації соціально-економічної структури населення України в перехідний до ринку період не користується поки що популярністю серед дослідників новітньої історії України й залишається малодослідженою.

Останні дослідження й публікації. Реальні, практичні зміни в соціально-економічному складі населення в Україні протягом 1991-2004 рр. знайшли певне висвітлення в публікаціях державних службовців, фахівців із державного управління, науковців, економістів, соціологів тощо. Тут варто назвати вагому, на наш погляд, монографію Т. О. Петрушиної, присвячену дослідженню соціально-економічної поведінки населення України з позицій економічної соціології [1]. Соціологічний аналіз соціальних змін та змін у соціально-економічному складі населення України зробили у своїх працях І. О. Курило та автори монографії за редакцією В. Ворони та М. Шульги [2]. Проблему подолання бідності в Україні в умовах формування ринкових відносин аналізують у своїх працях Ю. Архангельський, Ж. Архангельська, С. Тумакова, В. Новіков, О. Поплавська та інші дослідники [3].

Сформувався також певна бібліографія, присвячена формуванню нових соціально-трудова відносин в Україні в перехідний до ринку період [4].

Разом із тим, остаточно нез'ясованим залишається вплив соціально-економічних та політичних процесів, що формували певні передумови та визначали напрями, тенденції та особливості процесу трансформації соціально-економічної структури населення України в перехідний до ринку період. У зв'язку із цим доцільно продовжити вивчення зазначеної проблеми з точки зору сучасного розуміння ситуації.

У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати соціально-економічні, політичні та інші фактори, що впливали на процес трансформації соціально-економічної структури населення в Україні в умовах глибокої економічної кризи, відродження націо-

нальної державності та опору ринковим реформам з боку певних сил в українському суспільстві. Це дасть нам можливість визначитись у питаннях про тенденції, особливості, соціально-економічні підсумки та наслідки змін соціально-економічної структури населення України в перехідний до ринку період.

Виклад основного матеріалу. Починаючи безпосередньо висвітлення цієї проблеми, зазначимо, що в радянські часи було сформовано, як вважає сьогодні більшість дослідників, казармено-кастове, або тоталітарне, суспільство. Радянська держава була єдиним реальним суб'єктом соціальної політики. Вона усунула трудящих від влади в суспільстві й у господарстві при демагогічному декларуванні соціалістичної демократії, загальнонародного характеру держави, загальнонародної власності та провідної ролі робітничого класу в житті суспільства тощо. Не зрозумівши характеру соціально-трудових відносин у радянські часи, важко зрозуміти поведінку трудящих України на початку 1990-х років під час проведення шоківих реформ.

Справа в тому, що трансформація старої соціально-економічної системи суспільства в процесі переходу до ринкових відносин повинна була забезпечити умови для заміни радянської ієрархії за владним принципом на соціально-економічну стратифікацію власницького типу. Але специфіка соціальних зрушень, що супроводжували становлення ринкових відносин в Україні в 1990-х роках ще не відповідала потребам визрівання економічних класів капіталістичного суспільства, розширенню соціальної бази подальшого суспільно-економічного реформування. На становлення нових класів та соціальних верств в Україні негативно впливало й впливає досі слабке ринкове середовище. Формування інститутів, необхідних для становлення та зміцнення нової соціальної структури постає в Україні як проблема формування прозорої економіки із цивілізованими формами ринку, власності тощо.

Як відомо, реформування відносин власності в Україні в перехідний до ринку період здійснювалося переважно позаекономічними методами, шляхом так званого роздержавлення (точніше, розкрадання) національного майна та номенклатурного перерозподілу власності. Таким чином, через виняткову соціальну роль адміністративно-політичних ресурсів для концентрації власності й зайняття командних позицій у суспільній ієрархії під час перехідного періоду, єдиним панівним класом в Україні виявилась усе та ж номенклатурна бюрократія.

Водночас слід звернути увагу на те, що становлення ринку праці в 1990-х роках в Україні також відбувалось переважно стихійно, характеризувалось особливим загостренням проблем зайнятості та соціально-трудових відносин, унаслідок чого особливого поширення набули різні прояви трудового безправ'я та відбулося крайнє здешевлення робочої сили й падіння рівня життя широких верств населення.

Слід також відзначити, що саме проблеми соціально-трудових відносин, формування ефективної зайнятості й відповідних якісних параметрів трудового потенціалу населення є такими, що далеко не повністю були підвладні механізмам ринкового саморегулювання, а отже, для їх вирішення були необхідні адекватні організаційні засоби державного впливу.

Інакше кажучи, одна з особливостей перехідного періоду до ринку в Україні саме й полягала в тому, що за лібералізації економіки держава вже тотально не

регламентувала зміст соціально-трудових відносин, а інші регулятори, включаючи соціальне партнерство, ще не працювали на повну потужність. Замість колишньої моделі регулювання соціально-трудових відносин, яку можна визначити як державний патерналізм, в Україні фактично почала діяти модель регулювання цих відносин, якій були притаманні стихійність та безсистемність.

Тепер, ураховуючи об'єктність нашого дослідження, надамо загальну історичну характеристику економічної структури населення та динаміки змін, що відбувалися в українському суспільстві протягом 1991-2004 років.

Як відомо, за місцем проживання населення України розподілялося на міське та сільське. Починаючи з 1991 р., питома вага міського населення в загальній структурі коливалася в межах 67-68 %, відповідно майже третина населення проживала в сільській місцевості [5].

З 1993 року населення України щорічно зменшувалося приблизно на 300-350 тис. осіб. Це скорочення було зумовлено великою кількістю факторів, серед яких економічна криза, негативні тенденції у міграційних процесах тощо.

Розглянемо розподіл населення України за економічною активністю. Зазначимо, що все населення поділялося на економічно активне (переважну більшість становили зайняті) та економічне неактивне.

Частка економічно активного населення в структурі всього населення залежить від чисельності осіб працездатного віку (демографічний чинник) і від рівня їх зайнятості (організаційно-економічний чинник). Стан економічно активного населення в Україні в 1990-х роках визначався переважно особливостями демографічної ситуації.

Жінки в Україні традиційно відрізнялися високим освітнім рівнем та трудовою активністю. У складі економічно активного населення (віком від 15 до 70 років), а також серед зайнятих економічною діяльністю частка жінок наприкінці 1990-х років наближалась до 49 %. Рівень економічної активності жінок в Україні на початку XXI ст. становив понад 51 % і був одним із найбільш високих серед європейських країн. Але за високого рівня економічної активності українських жінок залишала бажати кращого якості їх зайнятості [6]. Типовою була масова зайнятість жінок у традиційно "фемінізованих" сферах прикладання праці. Труднощі жінок в освоєнні ними нових статусних позицій в умовах соціально-економічних трансформацій були пов'язані, перш за все, з поєднанням ними сімейних та професійних обов'язків.

У 1990-х роках в Україні почала активно використовуватися й праця дітей. Упродовж січня 1999 р. - квітня 2000 р. було проведено п'ять раундів обстеження праці дітей в усіх регіонах нашої держави. За результатами обстеження в Україні було виявлено 416 тис. працюючих дітей: 156 тис. дівчаток і 260 тис. хлопчиків. При цьому 350 тис. дітей займалися економічною діяльністю, а 66 тис. - працювали в домашньому господарстві.

Серед 350 тис. дітей, зайнятих в економічній сфері, понад половину (52 %) становили діти віком 15-17 років, яким за національним законодавством дозволялося працювати. Діти 13-14 років, яким дозволялося працювати на легких роботах, становили 24 % і стільки ж віком 7-12 років, яким було заборонено працювати. Найпоширенішими сферами застосування дитячої праці були: сільське господарство (46 %), торгівля (26 %) та

сфера послуг (19 %). Значно менше дітей працювало в промисловості (5 %) й будівництві (4 %) [7].

Економічно неактивне населення - це громадяни у віці 15-70 років, які не могли бути класифіковані як зайняті або безробітні. До них належали: учні, студенти, слухачі, курсанти денної форми навчання; особи,

що отримували пенсії за віком або на пільгових умовах; які були зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими; які зневірилися знайти роботу й припинили її пошук.

Розподіл населення України за економічною активністю наведено в таблиці 1 [8].

Таблиця 1. - Населення України за економічною активністю в 1999 - 2004 рр.
(у віці 15-70 років; тис. осіб)

Показники	1999	2001	2003	2004
Економічно активне населення	22747	22426,5	22171,3	22202,4
Із них:				
зайняті	20048,2	19971,5	20163,3	20295,7
безробітні	2698,8	2455,0	2008,0	1906,7
Економічно неактивне населення	13782,7	13595,6	13687,6	13622,9

Разом із тим, глибокі суспільні та економічні перетворення із розбудови ринкової соціально-економічної формації, які відбувалися в Україні в 1990-х роках, суттєво вплинули на структуру зайнятості населення.

По-перше, помітним було скорочення чисельності зайнятого населення. Так, за період із 1990 р. до 2001 р. зайняте населення скоротилося на 4,5 млн осіб, або на 17,8 %. Однією з головних причин скорочення зайнятості населення можна назвати погіршення демографічної ситуації. За аналізований період чисельність населення України зменшилася на 3 млн осіб, що природно зумовило скорочення й чисельності населення працездатного віку, тобто трудових ресурсів.

Іншою причиною скорочення зайнятості населення, не менш вагомою, а за значущістю, може, й першою, була системна криза економіки, яка тривала в Україні з початку ринкових реформ і супроводжувалася безпрецедентним падінням обсягів національного виробництва, кризою неплатежів, банкрутством промислових підприємств і, як наслідок, вивільненням значної частини трудових ресурсів із суспільного виробництва, масовим безробіттям.

По-друге, спостерігалися зрушення в галузевій структурі зайнятості. Найбільше скорочення зайнятості відбулося в промисловості, сільському господарстві та будівництві (відповідно на 50 %, 45,5 % та 66,7 %).

Разом із тим, незважаючи на таке суттєве скорочення зайнятості в указаних галузях, останні, як і раніше, залишалися основними роботодавцями в країні. Так, найбільша питома вага зайнятості населення припадала на галузь промисловості, де в 2001 р. було зайнято 3,9 млн осіб, або 18,8 %. Друге місце за обсягами зайнятості належало галузі сільського господарства, де було зайнято 2,4 млн осіб (11,5 %). У транспортній галузі працювали 5,4 % зайнятого населення [9].

Не менш важливим був і розподіл зайнятого населення за формами власності (табл. 2). Більшість його була на підприємствах державної (40,3 %) і колективної (32,3 %) форм власності. Але з кожним роком ці показники зменшувалися, а частка зайнятих у приватних структурах зростала. Так, за період із 1999 р. до 2002 р. зайнятість на підприємствах приватної форми власності зросла до 27,2 %.

Але й у 2002 р. за чисельністю зайнятих домінував державний сектор. Проте саме тут відбулося найбільше скорочення зайнятих - на 1018,6 тис. чоловік протягом 1992-2001 рр. В альтернативних секторах економіки чисельність зайнятих зростала, але нижчими темпами, ніж вона скорочувалася в державному секторі. За цей же період чисельність зайнятих на колективних та приватних підприємствах збільшилася лише на 540,3 тис. осіб [10]. Отже, єдине пояснення цьому - зростання неофіційної зайнятості.

Таблиця 2. - Кількість зайнятого населення за місцем проживання та формами власності в 1999 - 2002 рр. [11]

Зайняте населення	1999	2000	2001	2002
Разом, тис. осіб, у т. ч. за формами власності, %	20048,0	20419,8	20238,1	20400,7
державна	47,1	44,0	43,1	40,3
колективна	36,0	35,6	33,0	32,3
приватна	16,8	20,2	23,8	27,2
Міське – разом, тис. осіб, у т. ч. за формами власності, %	14049,9	14164,3	14169,1	14294,0
державна	53,7	50,0	48,2	45,2
колективна	31,0	31,6	30,7	31,0
приватна	15,2	17,7	21,0	23,7
Сільське – разом, тис. осіб, у т. ч. за формами власності, %	5998,3	6255,5	6069,0	6106,7
державна	31,6	29,4	31,0	28,9
колективна	47,8	44,7	38,4	35,3
приватна	20,5	25,8	30,5	35,6

Найбільшого поширення приватна власність набула у сфері торгівлі, де було зосереджено 54 % працюючих на підприємствах цієї форми власності (на весь комплекс галузей промисловості припадало лише 12 % працюючих у приватному секторі).

Але процес приватизації в 1990-х роках призводив і до негативних наслідків. Насамперед - це було поширення нелегальної діяльності. Наприкінці 1990-х років у тіншовому секторі економіки України вироблялося до 50 % ВВП. Поряд зі збагаченням одних прошарків населення, інші ще більше відлучалися від матеріальних цінностей.

Водночас слід звернути увагу на те, що в Україні процес становлення ринку праці також супроводжувався посиленням його сегментації, на що впливали різні фактори, зокрема структурні зміни в економіці, поява альтернативних форм власності й господарювання, спад виробництва та зниження життєвих стандартів населення країни. Наслідком дії цих факторів стало значне соціально-економічне розшарування, загострення проблем безробіття, зубожіння певних соціальних верств у суспільстві.

Тут варто вказати, що на відміну від так званої дуалістичної моделі західних ринків, українському ринку праці стала властива трисекторна модель, яка охоплювала: зайнятих в офіційній економіці; зайнятих у неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках. При цьому сектор неформальної зайнятості був украй неоднорідним за економічними та соціальними показниками.

У цілому в процесі ринкових перетворень змінилася структура суспільства за рівнем доходів: переважна більшість населення в Україні збідніла, середньодохідний прошарок населення став розмитим, а високодохідний залишався порівняно незначним. Результатом суттєвого майнового розшарування стало формування соціально поляризованого суспільства, а не суспільства з потужним середнім класом. Унаслідок усіх цих процесів в Україні сформувалися 4 чітко окреслені групи населення, що розрізнялися за рівнем поточних доходів.

Перша група - це бідні, у 2001 р. бідними були 27,2 % населення України. У складі бідних виділялися злиденні, їх у 2001 р. було 14,6 % населення країни. Решта бідних були представниками низькодохідних груп і становили 12,6 % [12].

Друга група - це так звані потенційно середньодохідні, їх доходи перевищували межу бідності, але були недостатніми для віднесення до середнього прошарку, ці люди фактично балансували між бідністю та добробутом. Відповідно саме цей шар мав бути головним об'єктом дій держави щодо створення середнього класу й подолання масштабної бідності в країні. У 2001 р. до цієї групи належало 51,8 % населення країни.

Третя група - це середньодохідні; цей шар можна було розглядати як соціальну базу для створення майбутнього середнього класу, але в Україні його представники 45 % своїх грошових доходів отримували нелегально, тобто їхня діяльність суперечила принципам соціально орієнтованої ринкової економіки. До цієї групи, за даними 2001 р., належало 18 % населення України.

Четверта група - це заможні; їх у 2001 р. було лише 3 % [13].

Розглянемо тепер особливості та джерела формування основних соціальних груп та прошарків населення України в зазначений період.

За оцінками міжнародних експертів, у 1990 р. рівень бідності в Україні становив 20 %. В умовах ринкових реформ, за загальної тенденції до поширення бідності, у суспільстві сформувався прошарок населення з хронічно злиденим рівнем життя. Погіршилась вікова структура бідних груп населення внаслідок поширення бідності серед молодих сімей, пенсіонерів, дітей і юнаків. Тривалий період зниження добробуту населення відсунув його споживання на рівень 1960-х років, а за деякими видами продуктів - навіть на рівень 1950-х. Частка витрат на харчування стала дорівнювати 60 %, а в бідних сім'ях - 75 % загальних витрат сімей.

Лише за офіційними даними, у 1994 р. середній грошовий дохід 10 % найбагатших громадян перевищував дохід 10 % громадян із найнижчими доходами майже в 7 разів, а в 2004 р. у 13-15 разів. За експертними оцінками, фактична диференціація була значно глибша. Її об'єктивна оцінка ускладнювалася тим, що до даних бюджетної статистики не були включені групи населення з найвищими доходами.

Професійні групи населення (лікарі, інженери, учителі, наукові працівники), які на початку перебудови належали до середньодоходних прошарків і відігравали стабілізуючу роль у суспільстві, різко знизили рівень своїх доходів і опинилися в категорії "нових" бідних. У них часто спостерігалася зубожілість і деваліфікація.

На шляху ж формування середнього класу в перехідний до ринку період існувало декілька суперечностей, які мали глибоку економічну природу. Перша була пов'язана з тим, що в минуле десятиліття, потенційні претенденти на входження в середній клас були сформовані ще за радянських часів. До їх складу входили працівники науки, освіти, охорони здоров'я, кваліфіковані спеціалісти індустріальних галузей виробництва, деяка частина партійної й державної еліти, яка в минулому мала досить високий рівень доходів. У перехідний період вони витратили як заощадження, так і доходи, оскільки далеко не всі спромоглися оволодіти новими видами діяльності. Трансформаційні процеси, низька ефективність змін і відсутність прозороності в діяльності держави, відтіснили їх на другий план. Унаслідок цієї суперечності значний людський "матеріал" для формування середнього класу в новій системі втрапився.

Таким чином, у 2001-2004 рр. до середнього класу в Україні переважно належали висококваліфіковані особи, дрібні власники та підприємці, причому впродовж 1990-х років невпинно зростало представництво саме осіб найманої праці - професіоналів, фахівців та технічних службовців, законодавців, державних службовців та керівників. За даними Е. М. Лібанової, серед 20,4 млн зайнятих у галузях економіки такої статус мали майже 8 млн осіб. Основну їх частину склали фахівці (близько 3 млн) та керівники різного рівня (1,5 млн). Практично всі вони були найманими працівниками й забезпечували прийнятний рівень життя дуже часто за рахунок доходів від додаткової роботи, переважно без реєстрації [14].

Унаслідок недостатнього розвитку підприємництва й узагалі приватної власності в Україні наймані працівники становили лівову частку прошарку, який за поведінкою - політичним консерватизмом, прагненням інвестувати частину своїх доходів у житло, освіту тощо - можна кваліфікувати як середній клас.

Значення високого соціального статусу та освіти для входження до середнього класу відповідним чином віддзеркалювалося й громадською думкою. Так, із середнім класом ідентифікувала себе переважна

більшість керівників підприємств, установ, підприємців, фахівців технічного або гуманітарного профілю з вищою освітою, службовців середньої ланки, учнів та студентів [15].

Сам по собі рівень економічної нерівності в країні наприкінці досліджуваного періоду (принаймні за офіційними даними) не був надто високим - він більш-менш збігався зі стандартами інших країн із перехідною економікою. Але, на жаль, жодне з обстежень не охоплювало дійсно заможні верстви населення: максимальні індивідуальні доходи в 2001 р. становили, за їх даними, 94 тис. грн, а за даними Державної податкової адміністрації в 2001 р. офіційні річні доходи 185 осіб становили від 500 тис. до 1 млн грн, а 75 - перевищували 1 млн грн. Вражаючим було й те, що в Україні тільки за один рік чисельність "мільйонерів" виросла до 160 у 2002 р. У їхніх доходах заробітна плата становила від 1 до 3 %, а все інше - доходи від продажу акцій, нерухомості тощо.

Висновки

Підводячи підсумки, ми схильні стверджувати, що:

1. Під впливом ринкових реформ в Україні відбулася небачена в радянські часи демократизація зайнятості. Громадяни отримали значні трудові права й свободи: вільно обирати зайнятість (чи незайнятість), її форму, місце роботи, займатися підприємництвом та організовувати власну справу, вільно їздити по світу, у тому числі й з метою заробітку, працювати одночасно на кількох роботах і багато ін. Водночас результатом радикальних соціально-економічних перетворень стали й такі негативні наслідки в соціально-трудої сфері, як зменшення трудових доходів і посилення податкового тиску на громадян, критичне зменшення соціальних гарантій, скорочення фінансування соціальної сфери тощо.

2. У результаті дії названих та інших чинників відбулася істотна трансформація зайнятості. У 2002-2004 рр. зайнятість в Україні загалом характеризувалася як негарантована, економічно вимушена, неповна, мобільна, нерациональна, неефективна. Але основним здобутком перехідного періоду у сфері зайнятості стала її демократизація та поширення ринкових форм зайнятості. Основними втратами є неповне використання людського потенціалу, критичне зменшення соціальних гарантій, різке падіння рівня життя значної частини населення, соціально-економічне розшарування, високий рівень безробіття.

3. Трансформація соціально-економічної структури населення України протягом 1991-2004 рр. відбувалася під впливом широкого кола економічних, соціальних, політичних, демографічних та інших чинників. Але ринкові зрушення, особливо в 1990-х роках, обумовили переважно деструктивну динаміку соціально-економічних змін. На етапі становлення ринкової економіки через несформованість специфічних ринкових традицій, моралі, зміни менталітету особливо великою щодо приведення в дію ринкових механізмів була роль державних засобів впливу та регулювання. Але історичною особливістю перехідного періоду була несформованість самої української держави.

4. Під час реформування необхідно враховувати забезпечення історичної спадкоємності інститутів суспільства й економіки, специфічні риси українського пострадянського менталітету тощо. Населення України через історично сформовані схильності, особливості та здобутий досвід як оптимальну модель су-

спільства бачило баланс між ринковою економікою й сильною роллю держави. Саме із цією моделлю найкраще узгоджувалися сучасні прогресивні ідеї щодо формування соціальної держави, гармонізації економічної й соціальної складової суспільного життя, здійснення виробництва в інтересах кожної людини.

5. Від сучасного складу та стану соціальних верств населення України, їх взаємозв'язків, тобто від якості соціально-економічної структури як цілісності нині визначальною мірою залежить здатність суспільства до подальшого розвитку ринкових стосунків. Потрібна нова стратегія соціально-економічного розвитку, що базувалася б на крупномасштабній технологічній модернізації й передбачала б відповідні внески в довгостроковий розвиток людського капіталу, орієнтацію на створення соціальної держави й пріоритетне врахування соціально-демографічних цілей і наслідків суспільних перетворень.

ЛІТЕРАТУРА:

- Петрушина Т. О. Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен / Т. О. Петрушина. - К. : Институт социологии НАН Украины, 2008. - 544 с.
- Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації / І. О. Курило. - К. : Ін-т демографії та соц. дослідж., 2006. - 471 с; Українське суспільство 1994-2004: Моніторинг соціальних змін / [ред. В. Ворона, М. Шульга] ; НАН України. - К. : Ін-т соціології, 2004. - 704 с.
- Архангельський Ю. Бідність в Україні. Причини і способи подолання / Ю. Архангельський, Ж. Архангельська // Віче. - 2001. - № 11. - С. 46-56; Тумакова С. Подолання бідності - важлива умова формування цивілізованого ринку робочої сили / С. Тумакова // Вісник УАДУ. - 2002. - № 1. - С. 317-321; Новіков В. Подолання бідності - нагальна проблема соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. - 2001. - № 1. - С. 23-26; Поплавська О. Бідність населення: шляхи запобігання та подолання наслідків / О. Поплавська // Україна: аспекти праці. - 2007. - № 2. - С. 40-45.
- Ракитская Г. Необъявленная реформа социально-трудовых отношений в 1990-е годы / Г. Ракитская // Вопросы экономики. - 2003. - № 9. - С. 77-88; Колот А. Проблеми розбудови національної моделі соціально-трудої відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. - 2002. - № 5. - С. 23-28.
- Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. П. П. Забродський]. - К. : Консультант, 2007. - С. 327.
- Праця України 2001 : Статистичний збірник. - К. : Держкомстат України, 2002. - С. 25.
- Власенко Н. Праця дітей в Україні / Н. Власенко, В. Костириця // Україна : аспекти праці. - 2000. - № 6. - С. 42.
- Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головка]. - К. : Консультант, 2005. - С. 385.
- Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудої відносини / М. Б. Махсма. - К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. - С. 50.
- Мазурок П. Ринок праці: проблеми заробітної плати / П. Мазурок // Україна: аспекти праці. - 2002. - № 5. - С. 14.
- Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Лібанова Е. М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування. - 2002. - № 2. - С. 44.
- Там само. - С. 45.
- Там само. - С. 53.
- Там само. - С. 54-56.

S. Alekseev

HISTORICAL FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF THE SOCIAL-ECONOMIC STRUCTURE OF THE UKRAINIAN POPULATION IN 1991–2004

The main social-economic and political factors which form the definite preconditions and directions, trends and features of the process of the transformation of the social-economic structure of the population of Ukraine during the transitional period to a market are analyzed in the article. The process of the property stratification, its consequences and the formation of a new social-economic structure of Ukrainian society is pointed out.

Key words: Ukraine, transformational processes, social policy, social-class structure, middle class, social-labour relations.

© С. Алексеев

Надійшла до редакції 15.02.2011

УДК 94 (477.86) "364": 321.74 "194"

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ**ІГОР АНДРУХІВ,**

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту

Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ

ВОЛОДИМИР КОВАЛИК,

кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії держави і права

Прикарпатського юридичного інституту

Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ

У статті висвітлено особливості культурно-освітнього життя на Станіславщині в умовах нацистської окупації. Охарактеризовано стан розвитку освіти та наявні типи освітніх закладів; проведення заходів культурологічного характеру; діяльність громадських товариств; показано роль Українського Центрального Комітету та його структур у культурно-освітньому житті краю.

Ключові слова: Станіславщина, Український Центральний Комітет, нацистській окупаційний режим, освіта, культура, громадські організації.

Постановка проблеми. Події Другої світової війни за роки незалежності України знайшли широке висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Одне із центральних місць посідає тема нацистського окупаційного періоду. Штучно розподілене в трьох адміністративно-територіальних одиницях - Рейхскомісаріаті "Україна", дистрикті "Галичина" (у складі Генеральної губернії) та Трансністрії, населення України порізно відчуло на собі окупаційний режим, що, відповідно, впливало як на його повсякденне життя, так і на прояви в різних формах опору окупантам. Комплексне дослідження з висвітлення різних сфер життя на цих адміністративних територіях становить науковий та суспільний інтерес. Саме це й зумовлює наукову актуальність і практичну значущість історіографічного аналізу теми, заявленої в назві статті.

Об'єктом дослідження є становище населення України в умовах нацистського окупаційного режиму. **Предметом** - особливості та форми проявів культурно-освітнього життя на Станіславщині в умовах цього режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побіжно різні аспекти життя на Станіславщині, що входила до дистрикту "Галичина", висвітлено в працях Н. Антонюк [3], В. Лаврищука [8], Р. Офіцинського [9], у збірниках документів [12-14] і наукових працях [5, 11], спогадах очевидців та учасників тих подій [1, 2, 4, 6, 10, 16].

Разом із тим, питання культурно-освітнього життя українського населення Станіславщини (з 1962 р. - Івано-Франківська область) в умовах окупації висвітлено недостатньо.

Метою статті є дослідження особливостей організації та функціонування закладів освіти й колективів художньо-театральної самодіяльності; форм проведення культурно-освітніх заходів; ролі в організації культурно-освітнього життя українських громадських товариств.

Виклад основного матеріалу. Проголошений 30 червня 1941 р. у Львові членами ОУН(б) "Акт відновлення Української державності", започаткував процес державотворення на місцях. Вищим органом влади,

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.